

תלמוד בבלי ותלמוד ירושלמי

וזאת התעודה בישראל

בשני מאמרים ב"זוהר חדש" מעמידים חז"ל את התלמוד הבבלי ואת התלמוד הירושלמי זה לעומת זה, האחד במגילת רות והשני במגילת איכה.

ב"זוהר חדש" רות (דף פ"ח) אמרו, על הפסוק (רות ד', ז'): "וְזֹאת לְפָנֵים בְּיִשְׂרָאֵל עַל הַגְּאוּלָּה וְעַל הַתְּמוּרָה לְקַיֵּם כָּל דְּבַר שְׁלֹף אִישׁ נַעֲלוּ וְנָתַן לְרַעְיוֹנוֹ וְזֹאת הַתְּעוּדָה בְּיִשְׂרָאֵל":

"על הגאולה" - זה ספרי נביאים, "ועל התמורה" - זה תלמוד בבלי שפלפלו בלשון יהדת (=יהודית), "וזאת התעודה בישראל" - זה תלמוד ירושלמי דכתיב (ישעיה ח'): "צור תעודה חתום תורה בלימודי", ושם היו ולא בחו"ל וכתיב (שם): "לתורה ולתעודה".

וב"זוהר חדש" איכה (דף צ"ג) אמרו על הפסוק בקהלת (י"ב, ב'): "עַד אֲשֶׁר לֹא תַחֲשֶׁן הַשֶּׁמֶשׁ וְהָאוֹר וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים וְשָׁבוּ הָעֵבִים אַחַר הַגְּשָׁם":

"עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח וגו'": "והאור" - זה תלמוד ירושלמי דנהיר נהורא דאורייתא, לבתר דאבטל דא כביכול אשתארו בחשיכא, דכתיב "במחשכים הושיבני" (איכה ג') זה תלמוד בבלי דאזלין ביה בני עלמא במחשכים.

דברי ה"זוהר חדש" באיכה נתבארו לעיל, תוך כדי הבנת דרכו של ר' ירמיה. עתה יש לנו לבאר דברי ה"זוהר חדש" ברות.

"הגאולה" ו"התמורה" - אלו שני ביטויים הפכיים. "הגאולה" מבטאת את האידיאל, ו"התמורה" - את המצב בהעדרו.

הנבואה הבאה לידי ביטוי ב"ספרי נביאים" שייכת למצב האידיאלי של עם ישראל היושב בארצו בבריאות לאומית, מסודר בכל סדריו: "מקדש ומלכות, כהונה ונבואה, שופטים ושוטרים וכל תכסיסיהם". על כן דברי נביאים הם בבחינת גאולה, שכן האחרונה מציינת אף היא את טבעיות החיים בשלמותם, ככתוב במצות היוכל (ויקרא כ"ה, כ"ד): "וּבְכָל אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם גְּאֻלָּה תִתְּנוּ לְאֶרֶץ".

מובן אפוא הביטוי "על הגאולה" - זה ספרי נביאים.

התלמוד הבבלי הוא בבחינת "תמורה". זו היא דרך השרדותו של עם ישראל בשעה שהוא חסר את ערכיו הלאומיים והרוחניים בכללם. בתקופה בה לא הצליחו דברי הנביאים להחיות את האומה בארצה, בא התלמוד הבבלי כ"תמורה" לנבואה.

מה שלא עשתה הנבואה, בכלי מלחמתה החוצבים להבות אש, לבער מישראל עבודת אלילים, ולשרש אחרי עיקרי ההשפלות היותר גרועות של עושק וחמס, של רצח וזמה, רדיפת שוחד ושלמונים, עשו החכמים בהרחבת התורה, בהעמדת

תלמידים הרבה ובשנון החוקים הפרטיים ותולדותיהם. "הליכות עולם לו, אל תקרי הליכות אלא הלכות" (אורות, זרעונים, ב').

הנבואה והתלמוד הבבלי שימשו את ישראל בשתי תקופות הפוכות. הנבואה בשלימות העם בארצו והתלמוד הבבלי בפיזורו בגלות. ועל שניהם ניתן לדרוש: "וְהָיָה הוּא וְתַמּוּכָתוֹ יְהִיָּה קִדְשׁ" (ויקרא כ"ז, י').

"וזאת התעודה בישראל" - זה תלמוד ירושלמי. תעודה - מלשון עדות - היא הדבר המשמר את דברי הנביאים אצל לימודי ה' - אלו תלמידי החכמים. "צור תְּעוּדָה חֲתוּם תוֹכָה פְּלִמְדֵי" (ישעיה ח', ט"ז). אחר שניבא ישעיהו, נצטוו לשמור דברי נבואתו בתעודה שתהא חותם תורה לתלמידי החכמים.

חשיבות התעודה היא לתקופה שבה הנבואה נעדרת, והיא מהווה את רישומה של הנבואה. התלמוד הירושלמי הוא התעודה לגאולה. דבריו אמנם הם דברי הלכה, אלא שניכרת עליהם השפעת הנבואה.

"הגאולה" מבטאת שלמות חיי האומה הישראלית, הן מצד המקום - ארץ ישראל, והן מצד התקופה, שהיא עת לחננה.

"התעודה" מבטאת חיי העם בארצו, אך בתקופה נעדרת שלמות, כשרק רשימו מן העבר המפואר של נבואה משפיע על תורתו.

נדמה שלא דבר ריק הוא שתלמודא דבני מערבא נקרא "תלמוד ירושלמי". מקורו בדברי ר' יוחנן "מרא דירושלמי" בפתיחה לאיכה רבה (כ"ד):

ר' יוחנן פתח: "משא גיא חזיון" - גיא שכל החוזים מתנבאים עליה, גיא שכל החוזים עומדים ממנה, דאמר ר' יוחנן: כל נביא שלא נתפרש שם עירו, ירושלמי היה.

"ירושלמי" - הוא תואר לכל נביא שלא נתפרש מקומו, וירושלים היא מקור ההשראה לנבואה, "כל החוזים עומדים ממנה".

אמנם התלמוד הירושלמי אף הוא מפלפל בלשון יהודית, ומצד זה הוא בבחינת תמורה¹, (כדברי ה"זהר חדש": תמורה - זה תלמוד בבלי שפלפלו בלשון יהודית), שכן תקופת הגלות לא פסחה על ארץ ישראל. ומכל מקום קשור הוא גם לגאולה מצד רישומם של דברי נביאים הניכר בו ובסגנונו.

דרשת חז"ל לפסוק "צור תעודה חתום תורה בלמודי", שהוא מתאר אופיו של התלמוד הירושלמי המהווה תעודה לדברי נבואה, שופכת אור על דברי חז"ל בסנהדרין (ל"ח ע"א):

¹ ע' של"ה מסכת פסחים (דרוש ג' לשבת הגדול), שכתב שבכל הוא בבחינת תרגום וארץ ישראל שייכת ללשון הקודש. והביא ירושלמי שבת (פ"א ה"ג) "תני בשם ר' מאיר כל מי שהוא קבוע בארץ ישראל ואוכל חולין בטהרה ומדבר בלשון הקודש וקורא שמע בבוקר ובערב, מובטח לו שהוא מחיי עולם הבא". הרי שמעלתה של ארץ ישראל מתבררת בלשון הקודש דווקא.

יהודה וחזקיה בני רבי חייא, הוו יתבי בסעודתא קמי רבי, ולא הוו קא אמרי ולא מירי. אמר להו אגברו חמרא אדרדקי כי היכי דלימרו מילתא. כיון דאיבסום פתחו ואמרו: אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל, ואלו הן ראש גולה שבבבל ונשיא שבארץ ישראל, שנאמר (ישעיהו י'): "והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל".

הרי לנו ששני בתי ישראל בזמן הגלות אינם שלמים, ושניהם צריכים לכלות על מנת שתקום שלמות מלכות בן דוד. ואמנם המשך הפסוקים הנ"ל הנדרשים בגמרא הוא "צור תעודה וגו'", הנדרש על התלמוד הירושלמי שהוא הדרך לחכות לדבר ה' המלא הבא בנבואתו:

צור תעודה חתום תורה בלמודי, וחיכיתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו.

עד עתה עסקנו בגירסא שלפנינו לזו"ח ברות. באגרות ראי"ה (ח"א אג' צ"ו) מופיעה גירסא שונה, על פי גירסת הגר"א. הגר"א גרס כך:

"על הגאולה", זו תלמוד ירושלמי, "ועל התמורה", זו תלמוד בבלי שהוא לשון ארמית.

ביאור הדברים: "הגאולה" הוא ביטוי לדבר הנמצא במקומו המקורי. התלמוד הירושלמי שנערך בארץ ישראל הוא הופעה של תורה מקורית באוירא דארץ ישראל. "תמורה" הוא ביטוי להופעה בלתי מקורית. תלמוד בבלי הוא בבחינת תרגום של המקור. הוא מגשש במחשכים כדי לעמוד על אמיתת הדברים, מתוך שאין הוא מקבל את הדברים ממקורם.

* * *

שתי שיטות לימוד

מעבר התורה מארץ ישראל לבבל נתן את אותותיו בשיטת הלימוד ובדרך המשא והמתן התלמודי.

הגמרא במסכת חגיגה (י' ע"א) אומרת:

"ליוצא ולבא אין שלום" - אמר רב: כיון שיוצא אדם מדבר הלכה לדבר מקרא, שוב אין לו שלום, ושמואל אמר: זה הפורש מתלמוד למשנה, ור' יוחנן אמר: אפילו מש"ס לש"ס.

ופירש רש"י:

אפילו מש"ס לש"ס - מש"ס ירושלמי לש"ס בבלי, שהוא עמוק² כדאמרינן בסנהדרין (כ"ד ע"א) "במחשכים הושיבני כמתי עולם" זו הש"ס של בבל.

למדנו, לפי רש"י, שהש"ס הירושלמי חשוב יותר ואין לעבור ממנו לש"ס בבלי. ומכאן שאלו שני לימודים שונים ובשיטות שונות, וכפי שמדגיש הרב זצ"ל (אורות הקדש ח"ד עמ' תק"ג):

ותחת אשר בזמן הפירוד ליוצא ולבא אין שלום, זה היוצא מתלמוד אל תלמוד, מפני שדרכי הלמוד של התלמודים שונים הם וצריך לכל אחד מהם כשרון מיוחד הסותר להכשרון השני המסוגל להתלמוד האחר, כשהמעלה הנשמית עולה מתאגדים התלמודים יחד, ודברי תורה נעשים רעים זה לזה, ודודים זה לזה.

תוספות בחגיגה שם פירשו שהוא הדין לעובר מתלמוד בבלי לתלמוד ירושלמי, ואף מדבריהם ראייה שיש כאן "יוצא" ו"בא" שכן דרכיהם שונות זו מזו ואין ראוי לעבור מדרך לדרך.³ גם בדרך המשא והמתן התלמודי נבדלו אלו מאלו, כפי שדרשו חז"ל במסכת סנהדרין (כ"ד ע"א):

אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב (זכריה י"א) "ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים", "נועם" - אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שמנעימין זה לזה בהלכה, "חובלים" - אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבלים זה לזה בהלכה. "ויאמר אלה שני בני היצהר העומדים וגו' ושנים זיתים עליה". "יצהר", אמר ר' יצחק: אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שנוחין זה לזה בהלכה כשמן, "ושנים זיתים עליה" אלו תלמידי חכמים שבבבל שמרויין זה לזה בהלכה כזית.

ומתבארים הדברים על פי מה שכתב הרב קוק (אורות התורה י"ג, ז):

כנסת ישראל בכללה חיה בחוץ לארץ חיים שאינם מקוריים, וקל וחומר שתלמידי חכמים שיסוד חייהם הוא החיים הרוחניים, השכל, הדעה, הרגש, הקדושה והטהרה, שבחוץ לארץ אינם יכולים לקבל אור חיים מקוריים, על כן שם כל נימא ונימא, היוצאת מגומא אחת, דוחקת היא לחברתה במהלך הרוחני.

הריחוק מן המקור הטבעי מרחיק את האנשים זה מזה. כשתלמידי חכמים אינם בני מקומם, כל דבר נראה כמאיים, וצריך להיזהר ממנו.

"ונתן ה' לך שם לב רגז" - בבבל כתיב (נדרים כ"ב ע"א).

והרגז גורם שאין תלמידי חכמים נוחים זה לזה והרי הם כמחבלים זה את זה. ואילו בארץ ישראל, המקום הטבעי גורם שתלמידי חכמים מנעימים זה לזה בהלכה, ואף שגם בארץ

² ומה כתב רש"י "שהוא עמוק" כוונתו שבבל יושבת בעמק ועל כן היא חשוכה, כמו שפירש רש"י בפסחים (ל"ד ע"ב) "אתרא דמחשכא - בבל עמוקה".

³ ועייין חידושי אגדות למהרש"א ב"א מציעא פ"ה ע"א ד"ה "דלשתכח", וחגיגה י' ע"א ד"ה "ליוצא".

ישראל יש משא ומתן של הלכה וקושיות ופירוקים, מכל מקום ראיית האמת גורמת ועומדת מעל הכל, ואין כל אחד מפחד מזולתו שיקפחנו בהלכות⁴.

* * *

חכמי ארץ ישראל - עיקר ההוראה

בתוך תשובתו של רבינו תם בענין ברכת הנר בשבת, כתב (תש' מ"ח):

ואם אינך מאמין לדברי הקדמונים ומנהגינו, בבבלי אל תאמין כמו כן. שהרי מצינו שחכמי התלמוד בחרו להם תלמוד ירושלמי, כדאמרינן ר' זירא הוה יתיב ק' תעניתא דלישתכח מיניה תלמודא דבבלאי, ור' יוחנן אמר אורייתן כשרה בנתן לא כשרן (קדושין ע"א), ותו אמרינן "אין שלום מן הצר" - זה תלמוד בבלי, ותו אמרינן "במחשבים הושיבני" - זה תלמוד בבלי, ור' ירמיה דקרי לן בבלאי טפשאי, ותו אמרינן אורא דארץ ישראל מחכים, אלא מנהגינו תורה היא, ומנהגינו בבבל על פי חכמי ארץ ישראל שהם עיקר ההוראה, ולפיכך יש לסמוך על גאונינו ועל רבנן סבוראי.

ויש לעיין במה שכתב ר"ת שחכמי התלמוד הבבלי בחרו להם תלמוד ירושלמי, שלכאורה כל המאמרים שהביא נאמרו על ידי חכמי ארץ ישראל, לא מבעי דברי ר' יוחנן אלא אפי' דברי ר' זירא ור' ירמיה נאמרו אחר עלייתם לארץ ישראל. ונראה שהוכחתו היא מהעובדה שהתלמוד הבבלי מביא מאמרים אלו ומקבל את דברי אמוראי ארץ ישראל, על גדולת הלימוד בארץ ישראל, כאמת. וראיה לדבר ממה שכתב, "ור' ירמיה דקרי לן בבלאי טפשאי" שהוא מדברי רבא הבבלי בכתובות (ע"ה ע"א), המוכיח מדברי ר' ירמיה אלו את גדולת השפעת ארץ ישראל על הלומדים בה (ואין צריך לתקן הגירסא בתשובת ר"ת כפי שתיקן המו"ל במקום "לן" "ליה"). בדברי ר"ת המצטט את ר' יוחנן, "אורייתן כשרה בנתין לא כשרה", יש חידוש נפלא בהבנת הגמרא שלא על פי פשוטה. כך לשון הגמרא (קידושין ע"א ע"ב):

זעירי הוה קא מישתמיט מיניה דר' יוחנן, דהוה אמר ליה נסיב ברת. יומא חד הוו קאזלי באורחא, מטו לעורקמא דמיא (מקום מים מכונסים) ארכביה לר' יוחנן אכתפיה וקא מעבר ליה, אמר ליה (ר' יוחנן לזעירי): אורייתן כשרה בנתין לא כשרן.

ופירש רש"י:

⁴ ובפרי צדיק לחג השבועות, ז', ביאר על פי זה מדוע אין עושים בארץ ישראל שני ימים טובים כבחזון לארץ, עיי"ש.

דהוה אמר ליה - ר' יוחנן. נסיב ברתאי - ולא היה חפץ בה מפני שהיא מארץ ישראל והוא היה מבבל. אורייתין כשירה ברתין לא כשירה - תלמידי אתה ותורתי כשירה לך ובתי אינך חפץ.

לפי רש"י ר' יוחנן אמר לו "אורייתן כשרה" מפני שהיה תלמידו ולמד אצלו תורה, אבל מדברי ר"ת אפשר ללמוד שהכונה "אורייתן כשרה" היינו תורת ארץ ישראל, שכן זעירי עלה לארץ ישראל על מנת ללמוד תורתה, ורק היא כשרה בעיניו. בהמשך תשובת ר"ת יש חידוש גירסא בגמרא (חגיגה י' ע"א):

"אין שלום מן הצר" - זה תלמוד בבלי.

ובגמרא דידן הגירסא:

"ליוצא ולבא אין שלום", ר' יוחנן אומר: אפילו מש"ס לש"ס.

ואמנם לפי פירוש רש"י אין שלום לעוזב תלמוד ירושלמי ועובר ללמוד בבלי, ודוקא התוספות במקום לומדים שהוא הדין גם לעוזב תלמוד בבלי ועובר ללמוד ירושלמי, שעצם המעבר הוא הגורם חוסר שלמות, וגרסת ר"ת מוכיחה כרש"י. ועוד יש בגירסא זו תוספת ביאור. לשון הפסוק הוא (זכריה ח', י'):

וְלִיּוֹצֵא וְלְבָא אֵין שְׁלוֹם מִן הַצָּר.

ומשמע שלמדו מהמשך הפסוק שאין שלום מפני הצר שהוא הבבלי. וכן פירש מהרש"א, שעיקר הלימוד הוא מהמלים "מן הצר" שחז"ל דורשים אותן כנגד יצר הרע עיי"ש. ומכלל דברי התשובה למדנו שחכמי ארץ ישראל הם עיקר ההוראה, וגם מנהגי בבל היו על פיהם.

* * *

"בבלי" ו"ירושלמי" לענין פסק הלכה

שיטת הרי"ף

מן המקובלות הוא, שהלכה כתלמוד הבבלי במקום שחולק על התלמוד הירושלמי. מקור הדברים הוא בדברי הרי"ף בסוף מסכת עירובין (ל"ה ע"ב מדפי הרי"ף), וזו לשונו:

וחזינן למקצת רבואתא דסבירא להו כעולא וסמכי אגמרא דבני מערבא דגרסינן התם במסכת יו"ט... ואנן לא סבירא לן הכי דכיון דסוגיין דגמרא דילן להתירא לא איכפת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא, דעל גמרא דילן סמכינן דבתרא הוא, ואינהו הוי בקיאי בגמ' דבני מערבא טפי מינן, ואי לאו דקים להו דהאי מימרא דבני מערבא לאו דסמכא הוא, לא קא שרו ליה אינהו.

הרי"ף מבסס דבריו על הכלל (שמקורו בגאונים) שהלכה ככתראי, מפני שהאחרונים ראו דברי קודמיהם, ואלמלא היתה בידם ידיעה מקובלת לא היו פוסקים כנגד הראשונים. המהרי"ק (שורש פ"ד) אחר שהביא דברי הרי"ף הוסיף:

והרי לך דאף על גב דאורא דארץ ישראל מחכים, וחד מינייהו עדיף כתרי מינן כדאמרינן בכתובות פרק המדיר (ע"ה ע"א), מכל מקום הלכה כתלמוד בבלי נגד תלמוד ארץ ישראל משום דבתראה הוא וידע במילי דבני ארץ ישראל טפי מינן.

ומשמע מדבריו שמן הראוי היה לפסוק כתלמוד ארץ ישראל משום המעלה המיוחדת של הלימוד והלומדים בארץ ישראל, ורק הכלל החזק של "הלכה ככתראי" עמד כנגד עדיפות זו.

גם מדברי הרי"ף עצמם יש לדקדק שמחלוקת הבבלי על הירושלמי היא רק משום "דקים להו דהא דבני מערבא לאו דסמכא הוא", ומעצמם לא היו חולקים כנגד חכמי ארץ ישראל, וקבלה זו שבידם אפשר שמחכמי ארץ ישראל היא.

שיטת הרמב"ם

בחידושי הריטב"א (יומא נ"ז ע"א) הביא תשובת הרמב"ם⁵ לשואלים על דברי ר' ירמיה על חכמי בבל היושבים בארץ חשוכה ואומרים שמועות חשוכות, וזו לשונו:

דר' ירמי' לטעמי' דאמר במחשכים הושיבני כמתי עולם זה תלמוד בבלי, וטעמא משום דלא נהירי להון טעמי דמתנייתא כהלכה כמה דנהירי לרבנן דארץ ישראל, ור' זירא נמי בעי דלשתכח ל' טעמיה דבבלי משום דלא נהירין ל' בתר דשמע טעמא דמערבאי, דמנהגא דעלמא דמדכר איניש טפי מאי דגמר ברישא. מיהו לאו בכל הדורות היו כן אלא בימי רבה ורב יוסף ואבבי ורבה דהוו להו שמדות כדאיתא בהשוכר את הפועלים, ואמרינן נמי בפרק אלו טריפות ערקו רבה ורב יוסף, ור' זירא אמר להו ערוקאי, שהיו בורחין מחמת השמדות ואמר להו ר' זירא שעם כל זאת לא ישכחו דברי התורה. ואמרינן בפרק המנחות והנסכים והיו חייך תלואים לך מנגד זה הלוקח תבואה משנה לשנה, ואם כך ללוקח תבואה משנה לשנה כל שכן לשמדות שיש בו סכנת נפשות, וזהו טעמן של ר' זירא ור' ירמיה. אבל אחר כך נתגברה התורה בבבל, כל שכן בימי רב אשי דאמרי' מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד.

משמע מתשובה זו שדברי ר' ירמיה ור' זירא בשבח תלמודה של ארץ ישראל לא ממעלת ארץ ישראל הוא בא, כי אם מחמת השמדות שהיו בבבל, ומשפסקו השמדות בבבל חזרה תורה לגדולתה.

⁵ ויש שייחסו תשובה זו לרבנו מימון אבי הרמב"ם, עיין בתשובות הרמב"ם בהוצאת מקיצי נרדמים תשובה תל"ז.

ונראה שכונת הרמב"ם שבזמן הגלות מקום עם ישראל הוא בכבל, שהוא מקום הגלות, ועל כן גם התורה מתגדלת דוקא בכבל ומתאימים הדברים לפסק הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה הי"ב):

כשם שאסור לצאת מהארץ לחוצה לארץ כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות.

אמנם יש להקשות על דברי הרמב"ם מן הגמרא במנחות (מ"ב ע"א):

רבינא ורב סמא הוו יתבי קמיה דרב אשי, חזייה רב סמא לקרניה דגלימיה דרבינא דסתר ובצר ממלא קשר גודל אמר ליה לא סבר לה מר להא דר' יעקב, אמר ליה בשעת עשייה איתמר, איכסיף אמר ליה רב אשי (לרב סמא) לא תתקיף לך חד מינייהו כתרי מינן.

ופרש"י:

חד מינייהו - מבני ישראל ורבינא מארץ ישראל הוה.

והרי בזמן רבינא ורב אשי שפסקו שמדות מבבל, ועיקר גדולת התורה בכבל היתה, לא ראוי לומר חד מינייהו כתרי מינן. אף שאביי ורבא אמרו זאת, ורבא הוכיח מר' ירמיה על מעלת הלימוד בארץ ישראל, הרי לפי הרמב"ם נכונים הדברים רק על תקופת ר' זירא ור' ירמיה, ולא על תקופת רבינא ורב אשי.

ונראה שדברים אלו עמדו לפני בעל ספר האשכול שדן בשאלה אם הלכה כתלמוד ארץ ישראל וזו לשונו (הלכות ספר תורה):

...מה שמצינו שחולק (תלמוד ארץ ישראל) על תלמודנו נעזבנו, והא דצם ר' זירא דלשתכח תלמודא דבבלאי, ור' ירמיה אמר במחשכים הושיבני זה גמרא בבלי, ואמר נמי בבלי טפשי דיתבי בארעא דחשוכא אמריתון שמעתא דמחשכי, בזמנם לא נהיר להו טעמי דמתניתין כחכמי ארץ ישראל, דעדיין היו שם סנהדרין וגדולי החכמים היו בארץ ישראל, וגזרות מרובות בכבל, כדאמרינן בשחיטת חולין פולמוסא אתא לפומבדיתא, ואגב שמדא נח נפשיה, ותו ודאי ארץ ישראל נתקדשה מכל ארצות כדברי רבי זירא שמע מינה אוירא דארץ ישראל מחכים, אבל בימי רבינא ורב אשי היה שלום בכבל ונפיש שמדא בארץ ישראל ואימעטא הוראה תמן טובא ונחית מן דהוה תמן לבבל כגון רבין ורב דימי וכולהו נחותי דנחתין הכא, רובן חכמי דארעא דישראל.

ואמרו מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, והתורה מתגברת והולכת בימיו, ודאי אוירא דארץ ישראל מחכים ואמרו ולציון יאמר איש ואיש יולד בה חד מינייהו עדיף כתרין מינן, והני נמי הוי התם ונפיק מינייהו תלמודנו לכך עדיפא מתלמוד ארץ ישראל, ותו קמייהו הוי תלמוד ארץ ישראל וידעו טעמי דקדמאי... וכללא הוא הלכה כבתראי.

למדנו מדבריו שהטעם להלכה כתלמוד בבלי, מפני שמחכמי ארץ ישראל יצא התלמוד הבבלי, שכן רבינא ורב אשי סוף הוראה ורבינא מארץ ישראל היה. וזה שכתב ספר האשכול

שכשהיו שמדות בארץ ישראל ירדו חכמי ארץ ישראל לבבל, ולכן היתה תורה וגדולה בבבל, מפני שחכמי ארץ ישראל היו בה.

ואף שהביא דברי הרמב"ם, לא נמנע מלפרש אורא דארץ ישראל מחכים כפשוטו וכן חד מינייהו כתרי מינן, שכן מהגמ' במנחות מוכח שהדברים נאמרו גם בתקופת רב אשי ולכן הוסיף שאורא דארץ ישראל המחכים הוא שגרם לבבלי שיתקבל להלכה, על ידי חכמי ארץ ישראל שירדו לבבל בזמן השמדות שהיו בארץ ישראל⁶.

ונראה מלשון ספר האשכול שכן פירש דעת הרמב"ם עצמו, ובכך תתיישב השאלה על הרמב"ם מהגמרא במנחות (מ"ב ע"א) שהקשינו לעיל.

ויש להוסיף שרבים מהקדמונים כתבו שדרכו של הרמב"ם לפסוק כירושלמי, והדברים מתאימים (ומטעימים) לדברי ספר האשכול.

המהרי"ק (שורש ק') כתב:

והוא דבר ידוע שרבינו משה (הרמב"ם) רגיל לפסוק על פי ירושלמי יותר מכל הפוסקים הידועים אצלנו ואפילו במקום שאין תלמודנו מוכיח כדברי הירושלמי, לפעמים יפסוק כמותן היכא שתלמודנו מעמיד משנה או ברייתא בשינוי דחיקא והירושלמי מפרשה כפשטא תופס לו שיטת הירושלמי.

והראב"ד כתב בהלכות קריאת שמע (פ"ג ה"ו):

זה הרב דרכו להיות סומך על ירושלמי.

וכן כתב הגר"א בכמה מקומות בביאורו לשו"ע, כגון יו"ד (סימן ס"ג, ס"ק א'):

ואף על גב דסוגיא דחולין (צ"ה) אינו כן, סמך על הירושלמי כדרכו ברוב מקומות.

ובאו"ח (סימן רל"ה סע' ג'):

⁶ מדברי רב אשי שאמר על רבינא "חד מינייהו כתרי מינן", מפני שהיה בארץ ישראל והגיע לבבל, יש להבין שביטוי זה נאמר רק על מי שהיה בארץ ישראל והגיע לבבל. ומובן לפי זה שרביא השיב לאביי (בכתובות ע"ה ע"א) שאחד מבבל שעולה לארץ ישראל שקול כשניים משם, ופירושו שכל אחד שרכש את מעלת ארץ ישראל ומעלת בבל שקול כשניים אשר היו כל העת באותו מקום ולא קיבלו משני "שולחנות", וכן משמע מדברי האשכול שכתב שמעלת התלמוד הבבלי היא בזה שנחתם על ידי תלמידי חכמים שבאו מארץ ישראל.

וכן משמע מדברי הנצי"ב (קדמת העמק א', י"א) שכתב: "וכאשר אירע שירד אחד מחכמי ארץ ישראל ותלמודו בידו לבבל ונתחכם גם הוא לפלפל כאחד מהם עשה פרי הרבה, והיינו דאיתא במנחות ד' מ"ב חד מינייהו כד אתי לבבל הוי כתרי מינן והטעם ברור שקבלתו עוזרו לפלפל על דרך האמת". ויש לעיין בדברים על פי הגמרא בתמורה (כ"ט ע"א) אחר שבהא (שם תלמידו של ר' יוחנן) תירץ קושיא אמר עליו ר' אבא "ואי לא דסליק התם לא הוה ידע" היינו שזכות ארץ ישראל הועילה לו, ועל זה אמר ר' יצחק "בהא מכן ומיכן הוה", ויש לומר שמיוחד היה בהא שהיה מבבל ומארץ ישראל והועילה לו שניהם ולא רק זכות ארץ ישראל גרמה. אבל התוס' פירשו בהא מיכן ומיכן פירוש, בהא מארץ ישראל ומבבל היה תלמיד חכם ולא מהניא זכותא דארץ ישראל. וצריך לומר שיצא מארץ ישראל שלא לצורך, ומכאן מקור לדברי הרב באורות (ארץ ישראל, ו'): "פעולת רוח הקדושה הנקלטת בארץ ישראל פועלת היא תדיר גם אם נודמן הדבר ויצא האדם חוצה לארץ, על ידי טעות או על ידי איזו סיבה מוכרחת".

ונראה שראש ליישב בזה את הסתירה בין דברי חז"ל על יונה שיצא חוץ לארץ כדי לברוח מהנבואה השורה רק בארץ ישראל, לבין דברי יחזקאל שנתנבא בחוץ לארץ, משום שכבר היה קודם לכן בארץ ישראל. וכיון שאורא דארץ ישראל מחכים הוא מכח סגולת הנבואה שבארץ ישראל, הרי שוים הדברים שמי שיצא ללא סיבה מפסיד זכות ארץ ישראל. ועי' עוד באבות דר' נתן (פ' כ"ח): "רבי שמעון בן אלעזר אומר חכם הדר בארץ ישראל משובח, יצא חוץ לארץ, פגם. ואף על פי שפגם משובח הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות".

ובפרט שהרמב"ם תמיד נוטה אחר הירושלמי.

שיטת החתם סופר

לעומת ספר האשכול שכתב שכ"ח התלמוד הבבלי הוא מכ"ח חכמי ארץ ישראל שירדו לבבל ומהם יצא התלמוד הבבלי, כתב החתם סופר שכ"ח התלמוד הבבלי בא לו מן העובדה שנתקבל על ידי חכמי ארץ ישראל, וזו לשונו בסוף תשובה רל"ג שנכתבה לארץ ישראל:

הכותב דבריו יתיב בארעא דחשוכה, ומילין לצד עילאה ממלל ברוח נמוכה, ואולי לכשיגיעו הדברים לארץ נכונה, יתעלו ויתקדשו פי שנים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה, ועל דרך זה נתעלה תלמוד בבלי על ירושלמי אחר שנתקבל שם והיתה הרוחה בדין ובהלכה.

משמע מדבריו שהלכה כבבלי משום שהוא נתקבל על ידי חכמי ארץ ישראל, וכדרך שאמר רבא שחכם מבבל שעלה לארץ ישראל הרי הוא כתרי מינייהו, כן גם התורה בעצמה בעלותה לארץ ישראל עולה ומתעלה פי שנים.

* * *